

ÖREGEK ERDÉLY VÁLTOZÓ TÁRSADALMÁBAN

Ha nincs öreg rokonod, akkor vásárolj!
(Román közmondás)

A 20. század gyorsan átrendeződött társadalmában gyökeresen átalakult az erdélyi falvak idősebb nemzedékének helye, státusza, kapcsolatrendszere és presztízse. Véleményem szerint az öregekhez való viszonyulásban pontosan fel lehet tárni egy adott társadalom értékrendjét, egy adott közösség mentalitását. A téma akkor keltette fel érdeklődésemet, amikor az 1990-es évek végén családszerkezeti kutatásokat kezdeményeztünk diákjaimmal együtt az erdélyi magyar szórványközösségekben. Családlapok segítségével felmértük az Erdélyi-medence peremén fekvő magyar nyelvszigetek nemzedéki, nemi, társadalmi, felekezeti, etnikai szerkezetét és mobilitását. Döbbenet tapasztaltuk, hogy a székelyföldi és a partiumi többségi magyarság közötti területen fekvő falvak lakossága elöregedett, létszáma megcsappant. A születési és az elhalálozási anyakönyvek összehasonlító vizsgálatával próbáltuk feltárni a népességfogyás és az elöregedés időbeli alakulását (Andorka 1988, Fischer 1996, Örsi 1998). Dolgozatomban ennek a felmérésnek a tapasztalatait fogalmaztam meg, ugyanakkor felhasználtam a kérdéskörrel kapcsolatos eddig megjelent közleményeket is (Beauvoir 1972; Hamar 1982; Paládi-Kovács 1997; Turai 2000, 2003).

Az eddig megjelent szakirodalomból viszonylag ellentmondásos és elnagyolt képbontakozik ki arról, hogy a különböző társadalmak hogyan viszonyultak az öregebb nemzedékekhez. Találkoztunk olyan családleírásokkal, melyek azt jelzik, hogy a 19–20. századok fordulóján a falusi gazdálkodó, nagy létszámú családokban az öregeket feltétlen tisztelet, megbecsülés, tekintély övezte. Más források pedig arról árulkodnak, hogy a korán „levetkőző” vagyis vagyonát fiatal gyerekének átadó idős szülőket elsősorban az egykézű vidékeken vagy a zsellérek családjában nyűgnek érezték, megvetették, kitaszították, öngyilkosságba kergették (Sántha 1970, Vasas 1978, Tárkány Szücs 1981: 712–720). Az etnológiai szakirodalomban is két viselkedési típust találunk: (1) Az időseket egyes népek nagy becsben tartják, udvariasan bánnak velük, tisztelettel övezik, főhelyre ültetik, jelenlétükben nem hangoskodnak, a közösség legfontosabb ügyeiben ők döntenek, a tehetetlen aggastyánokat figyelmesen ellátják stb. (Sumner 1978: 475–476). (2) Más közösségekben pedig tehernek tekintették, marginalizálták, halálba kergették vagy éppen megölték (Sumner 1978: 477–481). Távolról sem igaz, hogy ez a második típusú viszonyulás és viselkedési mód csak a primitív népek sajátossága. Elgondolkoztató, hogy a 20. század második felében kibontakozott modernizáció, melyre alapvetően a fiatal nemzedékek istenítése jellemző, mennyire magára hagyja az öregeket.

Véleményem szerint az öregek státuszát az erdélyi falvak társadalm szerkezetében alapvetően a gazdasági életben elfoglalt szerepük és pozíciójuk határozza meg. A 20. században három olyan fontosabb időszakot tudunk felvázolni, amikor súlyuk gyökeresen megváltozott a gazdasági struktúrában.

A második világháború végéig a család legfontosabb ingatlanjait az idősek birtokolták, ők irányították a szántóföldek, kaszálók, legelők és erdők használatát. Életkoruknál fogva is ők ismerték azokat az információkat, amelyek szükségesek voltak egy parasztgazdaság irányításához, vezetéséhez, eredményes működéséhez. Jól ismerték a természet helyi rendjét, az állatok és a természetett növények életciklusait. Rendszerint ők birtokolták a legfontosabb termelőeszközöket, hosszú évek tapasztalatából ismerték a mezőgazdasági munka fázisait, megszervezésének titkait, ugyanakkor gazdag technológiai ismeretekkel is rendelkeztek. Az évszázadokon át felhalmozott tudást rendszerint a közösen végzett munkavégzés közben fokozatosan átadták a felnövekvő gyermekeiknek. A fiú- és lánygyermekeket a legtöbb közösségben differenciáltan nevelték, még játékaikat is úgy válogatták, irányították, hogy a felnőttkori munkakörükbe észrevétlenül, természetes módon belenevelődjenek. (Gazda 1980, Kósa E. 1971.) A 20. század második felében ebben a rendszerben gyökeres változás következett. A nagyszülők, szülők és a gyermekek közötti szerves kapcsolatok megszűntek, s a fiatal nemzedékek nevelésével és szakoktatásával már speciális intézmények foglalkoznak (lásd Faragó T. 1983, 2000; Jávor 1966).

Az ezredfordulón élő öregek világát nagyon gyors és gyökeres változások formálták a 20. század második felében. Gyerek vagy fiatal fejjel végig szenvedték a második világháború csapásait, elszenvedték az 1945-től kezdődő politikai, ideológiai változást, amikor a kommunista totalitárius hatalom a társadalom erőszakos homogenizálására törekedett. Közvetlenül a világháború után először megfosztották birtokuktól a falvak legtehetősebb családait. A kulákoknak megbélyegzett famíliákat házaikból kikergették, távoli vidékekre hurcolták és internálták, ott embertelen körülmények között dolgoztatták. A közép és kis birtokkal rendelkezőket az 1962-es kollektivizálásakor fosztották meg létalapjuktól, az életük értelmét jelentő földjeiktől, nagyobb állataiktól, munkaeszközöiktől, utána pedig a hatalom mezőgazdasági bérmunkásokká próbálta őket átváltoztatni. A földek elvétele után gyökeres életmódváltás kezdődött a falusi családok életében. A fiatal és közép nemzedékek városi ipari munkahelyekre távoztak, naponta ingáztak vagy végleg elhagyták a szülőfalut. Az erőltetett iparosítás időszakában az erdélyi falvak elnéptelenedése és lassú elöregedése már az 1960-as évek végétől megkezdődött.

Az erdélyi falvak középgazda családjai gyerekeiket nagy erőfeszítések árán is tovább taníttatták, értelmiségi, műszaki, adminisztratív pályák felé irányították. Az 1960-as évek végétől ezek a családok egy második, háztáji gazdaságot kezdtek működtetni. A kollektív gazdaságtól kapott 25 árnyi földterületen meg a ház körüli kertben intenzív zöldségtermesztéshez és állattenyésztéshez fogtak. Ez a gazdaság különösen az 1980-as években értékelődött fel, amikor Romániában súlyos zavarok keletkeztek az élelmiszer ellátásban. A városon élő gyermekeiket rendszeresen és folya-

matosan ellátták alapvető élelmiszerekkel: hússal és zöldséggel. Ebben a korszakban az volt megfigyelhető, hogy miután gyerekeiket kitanították, viszonylag gyorsan ki is házasították őket, miközben az idősebb nemzedékek tagjai saját igényeiket elfojtották, szigorú takarékoskodásra és spórolásra rendezkedtek be. A megfeszített munkával nyert jövedelmüket mind gyermekeikre, unokáikra fordították. Mivel ebben a korszakban a földnek semmilyen értéke, presztízsszerző ereje nem volt, jövedelmüket elsősorban szimbolikus javakban halmozták fel. Fényes házakat építettek, városi tömbházakban akkor korszerű lakásokat vásároltak, azokat ellátták mindenféle modern háztartási eszközökkel, s drága személykocsikkal ajándékozták meg a fiatalokat. Mindezt a gürcölést azzal magyarázták, hogy gyermekeiknek egy jobb, kényelmesebb jövőt alkotnak és biztosítanak. Ebben a magatartásban ugyanakkor az is benne volt kimondatlanul, hogy az ajándékok, javak túlhalmozásával elsősorban gyerekeik, unokáik szeretetét, gondoskodását is szerették volna biztosítani tehetetlen idős korukra, másodsorban pedig közelségükben szerették volna megtartani őket. Nagyon sokan még a saját koporsóikat is megvásárolták, s temetési költségeikre takarékpénztárakban jelentős összeget különítettek el.

A hajdani szegényebb rendű famíliák gyerekeiket elsősorban mesterségre taníttatták, s a helybeli mezőgazdasági vállalatoknál traktorokat, gépkocsikat vezettek vagy javítottak, elsajátították a gépesített mezőgazdálkodás új műszaki ismereteit. Ezek a családok teljes értékű rokon rendszerrel és kapcsolatokkal rendelkeztek településeiken belül, hiszen gyermekeik, unokáik nagyobb része helyben élt. Itt jegyezzük meg azt is, hogy az 1962-es kollektivizálást követő évtizedekben fokozatosan megszűnt az erdélyi falvak belső, merev kasztos jellege is. A hajdani, rendi társadalmi csoportok közötti határok átjárhatóbbakká váltak, a fiatalok párválasztását már nem az idősebbek határozták meg, mivel fokozatosan az individuum képességei értékelődtek fel, s nem a család hajdani társadalmi státusza határozta meg az egyén helyét a lokális közösség, társadalom életében.

Közvetlenül az 1989-es rendszerváltás után újabb gyökeres életmódváltás következett a falun élő idős emberek életében. Romániában előbb visszaadtak maximum tíz hektár termőföldet régi tulajdonosaiknak vagy azok örököseinek. Amitől 1962-ben zokogva váltak meg, azt 1990-ben közömbösen, tehetetlenül, aggódva fogadták vissza. A szövetkezeti vagy állami gazdaságok gépparkjait széthordták, megsemmisítették. 1990-től kezdődően az erdélyi falvakban félévszázados technológiai visszaesés következett. A hajdani gazdacsaládok modern gépekkel nem rendelkeztek, s pénzalapok hiányában még munkaeszközöket sem tudtak bérelni. A megmaradt gazdasági épületeikből előkerültek a fa- vagy vaskékák, boronák, kézi kapák és kaszák. Az 1990-es évek elején nagyon sok helyen lovakkal, ökrökkel, tehenekkel szántották és művelték meg földjeiket. De nem csak az eszközanyag avult el, hanem a falvak emberanyaga is előregedett. Az idős emberekben még működött az az erkölcsi imperatívusz, hogy a földet meg kell művelni, de túl a 60. életévükön már hiányzott hozzá egészségük és munkabírásuk. Sokan archaikus gazdaság szervezési mintákat élesztettek fel: földjeiken csak a család

szükségeiknek kielégítéséhez szükséges javakat termelték meg. Terményeik nagyobb részét önmaguk és házi állataik fogyasztották el, tehát gazdaságuk értéket nem termelt. Gyerekeik, unokáik városban élnek, így csak hétvégeken vagy szabadság idején tudtak segíteni szüleiknek. Tehát ki voltak szolgáltatva a fiatalok bizonytalan időben érkező segítségüknek. Ugyanakkor gyermekeiket a rokonsági kapcsolatrendszeren belül működő kalácsa típusú kölcsönmunkára helyben mások nem tudták igénybe venni, ami az idős szülei szimbolikus tőkét csökkentette.

Az erdélyi falvak életében egyre inkább felértékelődtek azok a fiatal férfiak, akik traktort, teherautót, aratócséplőgépet tudtak vezetni és karban tartani. A felszámolt szövetkezetekben és állami gazdaságokban dolgozó gépész fiatalok a földeket modern gépekkel tudták megművelni, s a termést betakarítani. Ezek az életerős fiatalok teljes értékű rokonsággal rendelkeztek falvaikban, amit számtalan esetben mozgósítani tudtak közös, kölcsön munkákra.

Az 1990-es évek közepére az erdélyi városokban is a túlméretezett ipari nagyvállalatok rendbe csödbe mentek. Fokozatosan megindult egy lassú visszavándorlás a falvak felé. Különösen a székelyföldi falvakban lehetett észlelni, hogy egy újabb mezőgazdálkodó réteg jelentkezett. Ezek a fiatalok rendszerint jó technikai ismeretekkel és kisebb nagyobb (külföldi, magyarországi vendégmunkából származó) pénzalappal rendelkeztek, amit mezőgazdasági gépek vásárlásába fektettek. Ugyanakkor gyökeresen szakítottak szüleik, nagyszüleik korábbi gazdaságtervezésével és gyakorlatával. Termékszerkezetüket már nem a szűk családi szükséglet igényeinek kielégítéséhez, hanem a piac szükségleteihez igazították. Nagyon sok helyen intenzív zöldségtermesztéshez kezdtek, amit aztán közelebbi vagy távolabbi városok piacain értékesítettek. Az így megtermelt nyereséget újabb, modernebb eszközök, fajállatok, vetőmagvak és nagyobb földterületek vásárlására fordították. Megfigyelhető volt az is, hogy elsősorban a romániai tulajdonjogi viszonyok ingatagsága miatt (mivel a föld reális piaca még nem alakult ki) vagyonuk jelentős részét presztízs-javakba fordították: nyugati kocsit vásároltak, alpesi villát építettek. A gazdasági szférában bekövetkezett változások hamar jelentkeztek a falvak társadalmi életében is. Az új gazdasági elit a települések szimbolikus szférájában is „megérdemelt” helyét akart elfoglalni. A rendszerváltozást követő két évtizedben a legtöbb település presbitériumában, egyháztanácsában vagy éppen helyi tanácsában már reprezentálni szándékoztak megszerzett anyagi tőkéjüket. Az itt ismertetett példák csak az életerősebb faluközösségekben működtek, ahonnan a fiatalok még nem vándoroltak el tömegesen (Vincze 1995).

A városi centrumoktól, közlekedési útvonalaktól és a tömbmagyarságtól távol eső magyar falvak elnéptelenedése és elöregedése az 1990 utáni évtizedben tovább fokozódott. Az 1960-as évektől kezdődően az elszigeteltebb településeken előbb felszámolták a helyi tanácsot, adminisztrációt, majd megüresedett az orvosi rendelő, megszűnt az általános iskola felső (V–VIII. osztályos) tagozata, majd az I–IV. osztályosoknak is a szomszédos községközpontok iskoláiba kellett távozniuk, ingáznuk. A falu utolsó értelmiségi, a lelkész az ezredfordulón már legtöbbször közeli városból ingázott.

Az elmondottakat a Beszterce melletti Zselyk nemzedéki és nemi szerkezetével példázzuk.²⁶

Korosztály	Férfiak	Nők	Összesen	Százalék
1–7	-	-	-	-
8–16	-	-	-	-
17–25	2	-	2	0,15%
26–40	2	-	2	0,15%
41–60	16	12	28	21,70%
61 év fölött	41	56	97	75,19%
Összesen	61	68	129	100%

A fenti táblázatból kiolvasható, hogy Zselyken ma nem találkozunk egyetlen óvodással, iskolással sem. A faluban négy olyan 17–40 év közötti legény él, aki csak más településen találkozhat leánnyal. A „húzó” nemzedék (41–60 évesek) a helység 21,70%-át alkotják. Zselyk lakosságának 75,19%-a nyugdíjasokból áll. Szemléletes tény, hogy ezen a korosztályon belül a nők tizenötlet többen vannak, tehát a férfiakat jobban megtizedelték a 20. század gyökeres politikai fordulatai, eseményei (pl. második világháború, kollektivizálás, erőszakos iparosítás, 1989-es rendszerváltás). A gyakori életmódváltások tehát alaposan megterhelték ezt a korosztályt, mely jóval több figyelmet, megbecsülést és tiszteletet érdemelne (lásd Paládi-Kovács 1997: 172).

Az erdélyi magyar nyelvszigetek mellett Székelyföldön (pl. Homoród és Nyíkö mente), Kalotaszegen (Alszeg) és Szilágyságban (Tövishát) is fokozatosan, csendben elfogyott, elöregedett a falvak lakossága (Turai 2000, 2003). Az elnéptelenedő helységekben az intézmények leépülése mellett a családi élet is gyökeresen átalakult. Nevetve mesélték az egyik Homoród menti faluban, hogy a téli disznóvágás előtt a szomszéd faluból invitáltak fiatalabb férfiakat disznót fogni. Az öregek, özvegyek magányossága közben egyre fokozódott, hiszen már az unokáikat sem hozták haza keresztelni, mivel a falu templomában ritkán, esetlegesen prédikál a lelkész, aki legtöbbször csak temetésre érkezik, mely a 20. század végére a település legnagyobb közösségi, családi eseményévé vált. Az ilyen falvakban kisgyermeket az idősebbek csak nyári hónapokban láttak, a nagyobb fiatalok hiányában pedig nem szervezhető farsangi táncmulatság, betlehemes játék, regösénnel nincs kit felköszönteni.

Közben az erdélyi magyar falusi társadalomban, az atomizálódás mellett, egyre nagyobb mértékben kibontakozott az individualizáció, ami a rokonsági kötelékek fokozatos meggyengülését vonta maga után, majd fokozatosan az egyéni életvezetés szabadsá-

²⁶ A felmérést 1999-ben készítettük.

ga került előtérbe, miközben a korábbi közösségi normák meggyengültek (Mohay 2000). Miközben a távoli városokban élő gyermekeik, unokáik a saját életpályájuk megkonstruálásával voltak elfoglalva, egyre ritkábban látogatják a falun élő szüleiket, nagyszüleiket.²⁷ A magányos, tehetetlen, elszegényedő, sokszor a létminimum alatt tengődő öregek biztonsága alapjaiban megrendült, s fosztogatók tartják őket folytonos rettegésben. Tehát a faluközösség ellenőrzése alól kikerülő fiatalabb egyének már nem érzik erkölcsi kötelességüknek öregek gondozását, ápolását, hiszen a családi, rokoni kapcsolatok régóta magánüggvé váltak, azokba beleszólást nem tűrnek. Ha régebben megszólták, kiközösítették a tehetetlen szüleiket elhanyagoló gyermeket, ma már Erdélyben is egyre inkább a speciális egyházi, karitatív, szociális és szolgáltató intézményekre hárítják az öregek gondozását.

---

²⁷ A fokozódó magányosság- és bizonytalanságérzetük közepette is csak ritkán fogadják el a városon élő gyerekeik gondozását, mivel szorongásuk csak fokozódik a tömbház lakásokban. Nem tudnak tájékozódni a modern kommunikációs eszközök, számítógépek világában, s egyéni tudásuk elértéktelenedését érzékelik.